

Anarın “Kərəm kimi” əsəri monumental roman-tədqiqat kimi

Könül Zeynalı

Bakı Slavyan Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: alizadeh9217@gmail.com

Annotasiya. Anar yaradıcılığında sənədli əsərlər kifayət qədərdir. “Sizsiz”, “Mübarizə bu gün də var”, “Sübhün səfiri”, “Cavid ömrü”, “Gecə düşüncələri” kimi irihəcmli əsərlərində, eləcə də çoxsaylı memuarlarında müəllif həyatı faktlara, real həyat hekayələrinə əsaslanmış, bioqrafik elementlərdən bol-bol istifadə etmişdir. 2015-ci ildə nəşr edilmiş “Kərəm kimi” əsərini müəllif özü “Nazim Hikmət yaradıcılığı haqqında anılar, düşüncələr romanı” adlandırmışdır. Əsərə öncədən belə bir janr proqnozlaşdırılmasını əsərin ensiklopedik xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirmək olar. Çünki “Kərəm kimi”də həm Nazim Hikmət haqqında xatirələr, həm Nazimin şair, ədəbiyyatşünas kimi yaradıcılığında faktlar, təhlillər, Nazim haqqında tənqidlərin toplusu, onun şəxsi həyatı, nəsil şəcərəsindən geniş sərlövhələr, Nazimin siyasi fəaliyyəti və dünyagörüşü haqqında bir sıra sənədlər yer almış, paralel olaraq bütün hadisə və faktlara müəllifin şəxsi və bədii yanaşmaları sərgilənmişdir.

Məqalədə “Kərəm kimi” romanının həm nəzəri xüsusiyyətləri təhlil edilmiş, onun sənədli nəsr ənənəsinə uyğunluğu araşdırılmış, ədəbi aləmdə bu romana yanaşma tərzləri müqayisə və təhlil edilmişdir. Romanın fəsilləri “boy” adlandırılmış, tənqidçilər bunu Anarın türkçülük meyilləri və Nazimin “təpədən dırnağa türk” olması, türksevərliyi ilə əlaqələndirmişlər. Əsər boyu diqqətçəkən məqamlardan biri müəllifin qəhrəmanına olan sevgisi ilə yanaşı, onu canlı insan, səhvlərdən xali olmayan biri kimi təsvir etməsidir. Sənədli əsər yazmağın ən çətin tərəflərindən biri müəllifin neytrallığını qoruya bilməsi və oxucuda rəy formalaşdırmaq məsələsidir. Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, Anar əsərində buna uğurla nail olub. O, Nazim Hikməti güclü və zəif tərəfləri ilə bir insan, öz elini sevən bir vətəndaş, türk, dünyanın sevgi və sayğısını qazanan bir şair kimi təsvir etmiş, sadaladığımız cəhətlərin hər birini əldə etdiyi materiallar, təsvirlər, məktublar, xatirələr, yeri gəldikcə, əsərlərindən sitatlar vasitəsilə, bir növ, sübuta yetirmişdir. Məqalədə qeyd edilən məsələlər ətraflı təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Anar, Kərəm kimi, Nazim Hikmət, sənədli nəsr, bioqrafiya, sənədli roman

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 03.04.2023; qəbul edilib – 20.04.2023

Anar's work "Kerem Kimi" ("Like Kerem...") as a monumental novel-research work

Konul Zeynalli

Baku Slavic University. Azerbaijan.

E-mail: alizadeh9217@gmail.com

Abstract. There are enough documentary works in Anar's creative work. In writer's works such as "Without You", "The Struggle goes on today", "Ambassador of Dawn", "Javid's Life", "Night Thoughts", as well as in his numerous memoirs, the author is based on life facts, real life stories, and is full of biographical elements. The author called the work "Kerem kimi" published in 2015 "a novel of memories and thoughts about the work of Nazim Hikmet". Such genre of the work can be connected with the encyclopedic features of the work. Because in the work "Kerem kimi" there are memories about Nazim Hikmat, facts and analyzes from Nazim's creative work as a poet and literary critic, a collection of criticisms about Nazim, his personal life, broad headings from his genealogy, a number of documents about Nazim's political activity and outlook, in parallel. The author's personal and artistic approaches to all events and facts are demonstrated.

In the article, the theoretical features of the novel "Kerem Kimi" were analyzed, its compatibility with the documentary prose tradition was investigated, and the ways of approaching this novel in the literary world were compared and analyzed. The chapters of the novel have been called "boy" ("part"), critics have linked this with Turkish tendencies of Anar. One of the remarkable points throughout the work is that the author, along with his love for his hero, describes him as a living person, someone who is not free from mistakes. One of the most difficult aspects of writing a non-fiction work is maintaining the author's neutrality and forming an opinion in the reader. Researchers believe that Anar successfully achieved this in his work. He described Nazim Hikmat as a person with his strengths and weaknesses, a citizen who loves his nation, a Turk, a poet who has gained the love and respect of the world, using the materials, images, letters, memories, and quotations from his works. The issues mentioned in the article were analyzed in detail.

Keywords: Anar, Kerem kimi, Nazim Hikmat, documentary prose, biography, documentary novel

Article history: received – 03.04.2023; accepted – 20.04.2023

Giriş / Introduction

2000-2014-cü illər ərzində yazılmış "Kərəm kimi" romanı həm Anar yaradıcılığında, həm də ümumilikdə Azərbaycan və türk ədəbiyyatında məzmun və janr etibarını ilə spesifikliyinə görə seçilir. Belə ki, müəllif Nazim Hikmətə həsr etdiyi bu irihəcmli tədqiqat əsərini həm informasiya bolluğu ilə, həm də ədəbi-nəzəri çərçivələrə uyğun olaraq, rəngarəng bədii notlarla doldurmuşdur.

Əsər ilk dəfə "Azərbaycan" jurnalında hissələrlə çıxsada, görünür, yazıçı daha da irihəcmli və sanballı əsər ərsəyə gətirmək arzusunda olduğundan romanın üzərində yenidən işləyərək onu monumental kitab halına gətirmişdir. "Azərbaycan" jurnalında nəşr olunan versiya ilə müqayisə apararkən şahid olduq ki, kitaba yeni sənədlər, yeni materiallar əlavə edilmişdir. Bu əsəri 14 illik gərgin axtarışın, sevgi dolu zəhmətin uğurlu bəhrəsi adlandırmaq lazımdır.

Əsas hissə / Main part

Azərbaycan ədəbiyyatında Nazim Hikmətin ilk tədqiqatçılarından olan Aqşin Babayev qeyd edir ki, N.Hikmət haqqında söz demək haqqı, ilk növbədə, Anara məxsusdur [9]. Tədqiqatçı bu fikri deyərəkən, təbii ki, N.Hikmətin 1927-ci ildə Bakıya ilk gəlişindən etibarən ömrünün sonuna qədər Rzayevlər ailəsi ilə olan şəxsi və ədəbi yaxınlıqlarına əsaslanır. Həm Anarın daha əvvəllər yazdığı memuarlara, həm kiçik esselərinə, həm də “Sizsiz”, “Mübarizə bu gün də var” kimi iri həcmli romanlarında yer alan xatirələrinə söykənərək biz də bu qənaətdəyik ki, “Kərəm kimi” əsəri Azərbaycan və ümumtürk ədəbiyyatında Nazim Hikmətə həsr edilmiş ən ensiklopedik əsərdir.

Əsərin əvvəlində müəllif özü “Kərəm kimi”ni “Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığı haqqında anılar, düşüncələr romanı” adlandırır. Ümumiyyətlə, Anar yaradıcılığında rastgəlinəndir ki, müəllif əsərin janrını əvvəlcədən təyin edir (Məsələn, “Sizsiz” roman-xatirə). Bu əsərin janr xüsusiyyətləri barədə tədqiqatçıların fikri də müxtəlifdir. Mətanət Vahid bunu sənədli roman, Aqşin Babayev “tamamilə yeni bir roman növü”, Tofiq Məlikli “yeni bir ədəbiyyat tipi”, Pərvin “sadəcə anılar, düşüncələr romanı deyil, janrın bir çox tələblərinə cavab verən bədii əsər və məcazi mənada “səyahətnamə” də adlandırır. Zənnimizcə, bu müxtəliflik əsərin ensiklopedik cəhətləri ilə bağlıdır. Belə ki, müəllif bütün roman boyu gerçək faktlarla işləmiş, paralel olaraq yazıçı mövqeyini sərgiləmiş, bədii çalarlar qatmaqdan qorxmamışdır. Əsər boyu bizi müşayiət edən bu iki paralel – bədii və gerçəklik paraleli haqqında ətraflı izaha ehtiyac vardır.

İlk olaraq onu qeyd etməliyik ki, təkcə əsərdə qeyd edilmiş materiallara əsasən müəllif Nazim Hikmət haqqında və ya birbaşa onunla, onun mühiti ilə bağlı olan 70-ə yaxın kitabdan istifadə etmişdir. Təbii ki, müəllifin özünün də qeyd etdiyi kimi, bunlar, sadəcə rəsmi nəşr edilmiş, əldə olan kitablardır. Eyni zamanda əsərdə çoxsaylı qəzet materialları, Nazim Hikmətin yaxın tərcüməçisi və dostu olmuş Əkbər Babayevin qeydə aldığı lent yazıları, rəsm əsərləri, müxtəlif mənbələrdən yazıçı haqqında deyilmiş fikirlər toplusu, Nigar Rəfibəyli və Rəsul Rzanın xatirələri, Nazim haqqında əvvəl gündən ən son vaxtlara qədər rəsmi və ya qeyri-rəsmi konfranslarda, konsert və tədbirlərdə səslənmiş fikirlər, Nazim əleyhinə dərc edilmiş materiallar, eyni zamanda müəllifin özünün şifahi olaraq yaddaşında qalanlar, cürbəcür şayiələr bir neçə versiyaları ilə əsərdə yer almış və uyğun situasiyalarda oxucuya təqdim edilmişdir.

“Nazimdən yazmaq – bütün dünyanın, illah da türk dünyasının dərd-sərindən yazmaq deməkdir” [3, s.14]. Nazim Hikmətin həyatı və yaradıcılığının əhatə miqyası yalnız Türkiyənin sərhədlərində məhdudlaşmır. İstər Türkiyədə yaşadığı çətin həyatı boyu, istərsə də Sovet Rusiyasında xəyal qırıqlığına uğradığı həyatı boyunca Nazim özünün idealları uğrunda bütün dünya miqyasında mübarizə aparmışdır. Onun fəaliyyəti, yaradıcılığının istiqaməti ümumbəşəri ideyaları özündə ehtiva etdiyindən, Nazimə aid sənədləri və memuarları dünyanın dörd bir yanından toplamaq lazım idi. Üstəlik də, onun əsərlərində qoyduğu problemlər həmin dövrün bütün türk dünyasının dərd-sərini sərgiləyirdi. Hətta Sovet Rusiyasında yaşamağına, müxtəlif dünya səviyyəli tədbirlərdə Sovetlər Birliyini təmsil etməyinə baxmayaraq, getdiyi istənilən məkanda onun gözü türk axtarmış, daim türk gənclərinin əhatəsində görünmüşdür. “Şeirimin kökü yurdumun torpaqlarındadır. Amma budaqlarımla bütün torpaqlara, Doğuda, Batıda, Güneydə, Quzeydə ucsuz-bucaqsız yayılan bütün torpaqlara, o torpaqlar üstündə qurulmuş bütün mədəniyyətlərə, böyük dünyamıza uzanmaq istədim. Yalnız öz ədəbiyyatımızı deyil, Doğu və Batı ədəbiyyatının bütün ustalarını ustam bildim” [3, s.71]. Anar Nazimin bu türkçülük sevdasının ilk canlı şahidlərindən biri kimi yazır: “...O illərdə Sovet İttifaqının türk bölgələrində və ilk növbədə, əlbəttə, Azərbaycanda heç bir türkçü, turançı, türk millətçisi türklük ruhunu, türklük şüurunu Nazim Hikmət qədər yüksəldə bilməyib. “Türk” sözü Azərbaycanda xalqımızın, dilimizin adı kimi yasaq olanda, Türkiyəylə tarix, ədəbiyyat, folklor, kök, adət-ənənə birliyimiz cinayət sayılanda, bizi bağlayan bütün iplər qoparılanda, Türkiyə sevgisinə, ya sadəcə Türkiyədə qohumları yaşadıklarına görə

minlərlə azərbaycanlı sürgün, ya qətl ediləndə Nazim Hikmət kütləvi görüş tədbirlərinin ən yüksək kürsülərindən:

– “Mən türkəm, siz türksünüz, ruhumuz, gələnlərimiz bir, xalqlarımız, dillərimiz qardaşdır”, – deyirdi. Tələbə olduğum illərdə bu sözləri kürsüdən Nazimin dilindən universitetdə görüş zamanı eşitmişdim” [3, s.48]. “Sovetlər Birliyində yaşayan türkdilli xalqlar arasında Nazimin təkbəşinə gördüyü işi bütün türk millətçiləri birlikdə edə bilməyib” [3, s.49].

Nazim Hikmət o simalardandır ki, onun həyatı qalmaqallar, macərələr, şayiələr, əzablarla dolu olub. Üstəlik, bütün bu şeylər və qalmaqallar bəzən bir neçə cür yayılıb. Sollar və sağlar, Türk və Sovet kommunistləri gerçəklikləri təhrif edərək, hərəsi özünə sərf edən formada yaymış, qələmə almışlar. Anar qəhrəmanı haqqında danışarkən hadisənin bütün versiyalarını sadalayır, hansı versiyanı kimdən və ya hansı mənbədən eşidib əldə edibsə, onu qeyd edir. Hətta bəzi məqamlarda Nazimin öz dilindən eşitdiyi variantı da oxucuya təqdim edərək qərarı onun öz öhdəsinə buraxır. Və mütləq özünün yeri gəldikcə yazıçı, yeri gəldikcə türk oğlu, vətəndaş mövqeyini də çəkinmədən vurğulayır. Məsələn, “Dənizlər qızı Eftaliya” haqqında məşhur olan söhbətin həm Türkiyədən eşitdiyi versiyasını, həm də Nazimin öz dilindən eşitdiyi versiyasını təqdim edir. Və yaxud da Mehdi Hüseynlə Nazim Hikmət arasında poçt markaları üstündə inciklik yaranması [3, s.301-302] barədə materialı eşitdiyi formada qələmə alır, daha sonra bu hadisəni Vera Tulyakovanın xatirələrində yer alan sətirlərlə ifadə edir. Sonra isə yazır: “Veranın xatirələrində yer alan bu səhifələr məni inandırmır. Əvvəla, Mehdi xəsis adam deyildi, hətta bir az sonra yazacağım kimi Nazimə borc da vermişdi. Həm də marka nə bahalı şeydir ki, onları Nazimdən əsirgəsin. Belə bir şey baş versəydi, o məclisdə iştirak edən Ənvər də duyardı. (*Söhbət Ənvər Məmmədخانிடən gedir* – K.Z.) Ənvər isə bu məclisin bir çox təfərrüatlarından, o cümlədən Simyonovun arvadı ilə mübahisəsindən, mənə danışdığı halda bu barədə heç bir şey deməmişdi” [3, s.303].

Əsərdə müəllif özü real faktları təqdim etməyi, Nazim haqqında sənədlər və materiallarla işləmə texnikası və tədqiqat dairəsi haqqında yazır: “Kərəm kimi” kitabımı anılar, düşüncələr (esse, deneme) romanı şəklində qurmuşam və bu əsər janr baxımından N.Hikmət haqqında indiyəcən yazılanlardan fərqlidir. Şair haqqında ciddi və əhatəli bir kitab yazmaq niyyətindəydim, əlbəttə, yalnız öz xatirələrimlə, yaxud mənə danışılanla kifayətlənə bilməzdim. Təbii ki, Nazimin nəşr olunmuş, demək olar, bütün əsərləri ilə tanışdım, şeirlərini dəfələrlə oxumuşdum, bəzilərini əzbər bilirdim, filmlərini və bəzi tamaşalarını görmüşdüm. Nazimin həyatı və yaradıcılığı haqqında Moskvada və Bakıda çıxan kitabları diqqətlə mütaliə etmişdim... Nazimin Azərbaycanla əlaqələri haqqında şəxsi müşahidələrimi və bildiklərimi Aqşin Babayevin “Nazim və Azərbaycan”, Qədir İsmayılın, Əbuzər İsmayılovun, Abbas Abdullanın, Zemfira Əsədullayevanın tədqiqatları vasitəsi ilə bir daha dəqiqləşdirdim” [3, s.75, 79]. “Anarın kitabında Nazim Hikmətlə bağlı sadaladığı kitablar, məxəzlər 3 səhifəyə yaxındır, heç bir əsəri unutmamağa çalışır: ən kiçikhəcmli əsərlərdən böyüyünə qədər hamısını. “Çağımızın simvolu Anar” yazımda qeyd etdiyim kimi, altını çizərək vurğulayıram ki, istər yazarlar, ziyalılar, istər oxucular olsun, aramızda onun qədər mütaliə edən ikinci şəxs tanımıram. Bunu da praktikaya dayanaraq deyirəm. Onun dəfələrlə Moskvaya zəng edərək heç mənim də xəbərim olmayan kitabları istəməsi və sonra oxuyaraq mənimlə müzakirə etməsi bunu deməyimə əsas verir...” [9]

Müəllif Nazimlə bağlı həqiqətləri olduğu kimi təsvir edir və müəllifin səmimiyyəti oxucuda qətiyyətlə şübhə yaratmır. Əvvəla ona görə ki, (əsrin ən üstün cəhətlərindən biri də məhz budur) müəllif olduqca lakonikdir, çox qalın olan bu kitabda (təxminən min səhifəyə qədər) bir kəlmə də yersiz təfsilatlarla yer verilməmişdir. İkinci tərəfdən isə müəllif Nazimi çox sevsə də, onun nöqsanlardan xali olmayan canlı insan olduğunu unutmur, səhvləri ilə açıq-aşkar təsvir edir. Doğrudur, o da diqqətdən qaçmır ki, bəzən müəllif qəhrəmanına haqq verməyə çalışır, Nazim Hikmətin bir sıra nöqsanlarını dövrlə, ictimai-siyasi hadisələrlə bağlayır. Nazimi 14 il – həbsdə

olduğu müddətdə gözləyən xanımından imtina edərək, digər qadına aşiq olmağını bioloji və psixoloji amillərlə əlaqələndirməyə çalışır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz paralelin gerçəklik xəttindən danışarkən, müəllifin istifadə etdiyi Nazimin məktublarını qeyd etməliyik. Anar qeyd edir ki, Nazim XX əsrdə epistoliar üsluba yenidən müraciət edib onu canlandıran yeganə ədiblərdəndir. Təxmini hesablamalara görə Nazim həbsxanadan dostlarına və ailə üzvlərinə təxminən minə yaxın məktub yazıb. Əsərin, xüsusi ilə sonuncu boylarında (fəsillərində) müəllif qəhrəmanının daxili dünyasındakı təlatümləri, baş verən hadisələrin səbəb və nəticələrini izah etmək üçün yeganə vasitə kimi məktublardan yararlanır. Yəqin ki, bu, onunla bağlı idi ki, məktubları qəhrəmanlar özləri hər hansı basqı, kənar müdaxilə olmadan, ən səmimi duyğularla və təbii amillərin təsiri ilə yazmışdılar. Müəllif qəhrəmanın mövcud zamandakı istər mənəvi, istərsə də sosial-məişət durumunu ifadə etmək üçün məktublardan sız-sız istifadə edir. Bəzən situasiyanı izah etmək üçün fərqli şəxslərlə olan məktubları heç bir izahat olmadan ard-arda verir. Hətta deyərdik ki, bu məktublar həbsxanada ikən Pirayə xanımdan imtina edib Münəvvərə aşiq olan qəhrəmana bəraət qazandırmaq üçün müəllifin “imdadına yetişir.” Amma təbii ki, Anar haqlı olaraq Nazimin həbxana məktublarını onun poeziyasının ən gözəl parçaları hesab edir. “Bu mətnlərlə tanış olduqca məndə bəzən belə təəssürat oyanır ki, Nazimin həyatının bütün olayları, sərgüzəştləri, vaxtaşırı özünün qurduğu və yaratdığı problemləri, acıları və kədərləri ancaq və ancaq gözəl şeirlər yazmaq üçün bəhanə imiş” [3, s.406]. Və yaxud da: “Əvvəllərdə də amansız bir həqiqəti qeyd etmişdim ki: Nazimin uzunmüddətli məhbus həyatı ilk növbədə onun özü üçün, sonra da yaxınları üçün, Pirayə-Xədicə üçün nə qədər ağır idisə də nəticəsi həm poeziya dolu məktublar, həm də ölməz şeirlərdir.

*Uzaqdan şəhrimin damları üzərindən
Və Mərmərə dənizinin dibindən keçib
Son bahar torpaqlarını aşaraq
Olqun və islaq
Gəldi səsi,
Bu üç dəqiqəlik bir zamandı
Sonra telefon simsiyah qapandı...” [3, s.381-382]*

Məktublar, eləcə də, həmin dövrdə Nazim Hikmətlə əlaqədar mövcud mətbuatda dərc olunan yazılar müəllif üçün çox önəmli idi. Çünki Nazim Hikmətin ölkəsində başına gələnlər, onun tənqid atəşinə tutulması səbəbləri, onun Sovet Rusiyasına can atmasının əsl məğzinin açılması üçün dövrü mətbuatda çıxan antiNazim ruhlu yazılar oxucu üçün əsl sənədlər idi. Ümumiyyətlə, onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Anar Nazimin bioqrafiyasını olduqca diqqətlə və detallarla, geniş sferada araşdırmışdır. Şairin ulu babalarından, Osmanlı dönəmindən bəri onların başına gələn hadisələri təfərrüatı ilə, şahidlərin dili ilə verir. Bu məqamda zaman və məkanın təsviri olduqca əhəmiyyətlidir, çünki XXI əsrin pəncərəsindən, tamamilə yeni Azərbaycandan, hətta Türkiyədən Osmanlı dövrünə-iki əsr əvvələ baxmaq və qiymət vermək çox ehtiyatlılıq və dəqiqlik tələb edirdi. Əvvəla ona görə ki, Türkiyənin həmin dövrü siyasi baxımdan hələ də qalmaqla analiz edilir, digər tərəfdən isə Nazimin nəsil şəcərəsinə belə onun bədxahları ləkə yaxmağa çalışmış, onu guya polyak əsilli olmaqda belə ittiham etmişlər. Müəllif Türkiyə arxivlərindən və müxtəlif nəsil nümayəndələrindən topladığı materiallarla “Nazimin təpədən dırnağa türk” olduğunu sübut etmiş, Nazimin ulu babalarının sürdüyü şərəfli ömür yolu haqqında müxtəlif rəvayətləri təqdim etmişdir.

Qəhrəmanın keçirdiyi bütün daxili dəyişikliklərin və böhranların, inkişaf yolunun, psixoloji durumunun mərhələli açılması üçün onun şəxsi həyatı, mühitin də təsviri vacib idi. Çünki Nazim yalnız gördüklərini deyil, ən səmimi şəkildə yaşadıklarını da bütün çılpalığı ilə qələmə alırdı. Yəqin ki, məhz bu təbiilik və səmimilik Nazimin poeziyasının bu gün də ümumtürk ədəbiyyatının

həmişəyaşar və sevilən misralarına çevirib. Atilla İlhan yazır: “Nazim Hikmət həyatına girən qadınlar üçün son dövr türk ədəbiyyatının ən gözəl eşq şeirlərini yazmışdır. Bizim nəsil – 40-cı illər nəsli Pirayəyə yazılmış şeirlərlə yetişdi və böyüdü, aramızda ən az üç-beşini bilməyənimiz yoxdu. Çox da təsirli şeirlərdir bunlar. Bu qədəri Pirayəyə yetməzmi? Nədən “Mavi gözlü div, minnacıq qadın və xanıməlləri” də onun üçün yazılmış sayılır?” [3, s.373] Nazim Hikmət deyəndə mütləq hər kəsin ağına onun dünyaca məşhur sevgiləri, eşq hekayələri, qalmaqallı nikahları gəlir. Anar Nazimdə qadınlara olan sevginin təsvirinə ilk olaraq onun öz ailəsində anasına olan sevgisindən başlayır. Nazim özü də etiraf edib ki, ilk sevgisi anası Cəlilə xanım olub. “...Nazim bu səmimi söhbətində onu da deyir ki, anası bir rəssam kimi çirkin sifətləri görə bilmirmiş, oğlunun sevdiyi qadınları isə çirkin sayırmış. Nazim: buna görə də onları sevmirdi, – deyir. – Mənə: Nazim, sən axı şairdən. Hər gün gözünün önündə belə çirkin sifəti necə görə bilərsən? Görəsən, Cəlilə xanımın Nazimin sevdiyi qadınlara bu sayaq münasibəti nə ilə bağlıdır? Əbədi gəlin-qaynana konfliktliyəmi, ananın öz oğlunun həyatına daxil olmuş başqa qadına qışqanmasıyla, ya elə yenə də Ziqmund Freydingin açdığı və əsaslandığı Edip kompleksiyəmi? Freyding yerində, amma mənə elə gəlir ki, Nazimin anasına vurğunluğu da onun lap körpəlikdən duyduğu bir həsrətin, istəyin ifadəsidir – qadın nəvazişi, ailə qayğısı həsrətinin. Bəlkə Nazimin hər yeni eşqində gizli bir nisgil, özünün belə tam dərk edə bilmədiyi ailə qurmaq, ailə içində yaşamaq nisgili də varmış” [3, s.348].

Beləliklə, müəllif sevgi tərbiyəsi anlayışını şərh edir, paralel olaraq qəhrəmanın sevgi ehtiyaclarını uşaqlıqdan gələn natamamlıq kompleksləri, mühitdən doğan tələbatlar və bəzən də bioloji amillərlə əlaqələndirir. Pərvin yazır: “...Əslində bu iki boy (son iki boyu – “Təkrardakı möcüzə - təkrarın təkrarsızlığı” və “Gülüb ağlayır sevdiyim qadınlar iki dildə” boyları nəzərdə tutulur – K.Z.) ayrıca bir romandır, desək, yanılmırıq. Anar bu mövzunu sadəcə bədii boyalarla, canlı təsvirlərlə yazıya almır. Yazdığı hadisələrə özünün kişi mövqeyini və yazıçı baxışını ortaya qoyur. Eyni zamanda bir psixoloq kimi insan hissələrini, xarakterlərinin uzmanı kimi fikirlərini bildirir” [3, s.23].

Pərvinin də qeyd etdiyi kimi, son boyların mövzu həssaslığı və bu mövzunun həm Türkiyədə, həm də Azərbaycanda qalmaqallarla yadda qalmasını nəzərə alan Anar öncə oxucunu bütün qarşıdakı faktlarla üzləşməyə hazırlayır. Nazim Hikmətin real və platonik sevgilərini təsvir etməzdən öncə onu Məcnunla müqayisə edərək, əslində qəhrəmanın qadınları deyil, sevməyi sevməsindən bəhs edir. Anara görə Nazimdə qadınlara olan bu sevgi ehtirasdan çox sevilmək və daim eşq əzabı çəkmək ehtiyacı idi. Nazim həmişə sevilməməyindən şikayətlənib. Həbsxanada ikən Vala Nurəddinin həyat yoldaşı Müzəhhər xanıma yazdığı məktubların birində belə bir cümlə var: “...Sənə bir kərə daha yazmışdım, bu dünya üzərində keçən ömrümü, ömrümün sırf şəxsimə aid, yəni bir tərəfini düşünürəm, sevdanı – mənim anladığım şəkildə - heç bir zaman, heç bir qadın tərəfindən sevilmədim” [3, s.404]. Maraqlıdır ki, müəllif Nazimin hər bir sevgisində səmimi və real olduğunu qeyd edir. Onun qısa çəkmə eşq macəralarına yer ayırmır, yalnız o münasibətlərə geniş sətirlər həsr edir ki, bunlar Nazimin yaradıcılığında şedevr izlər buraxmışdır. Anar üçün də maraqlı olan məhz məsələnin bu tərəfi idi ki, həyatındakı hadisələr qəhrəmanın ədəbi dünyasında əks olunsun.

Əsərdə maraqlı olan daha bir məqam da diqqətdən yayınmır. Belə ki, əsərin Ankarada nəşr edilmiş versiyası ilə Bakı variantı arasında fərqlər vardır. Belə ki, müəllif özü də qeyd edir ki, Ankara nəşrində üstünlüyü Bakıdan, Azərbaycandan əldə etdiyi məlumatlara verib, Bakı nəşrində isə, əksinə geniş yeri Türkiyədən topladığı materiallara vermişdir. Bunu isə oxucuları daha çox bilmədikləri məlumatlarla tanış etmək istəyi ilə əlaqələndirir.

Anar Nazim Hikməti hər bir prizmadan təhlil edir: onun övlad kimi anası ilə münasibəti, ata kimi oğluna münasibəti, sevgisi, həyat yoldaşı, bir bəy olaraq, ailə başçısı olaraq xanımlarına, sevgililərinə yanaşması, dostlarına qarşı olan səmimiliyi, Sovet hökumətinə qarşı olan xəyal qırıqlığına uğramış məhəbbəti, hər şeyə rəğmən Vətəni Türkiyəyə, doğma şəhərinə olan sevgisi və

s. ilə. Bütün şəxsi keyfiyyətləri ilə bərabər təbii ki, Nazim həm də böyük ədəbiyyatçı idi. Bu gün də Türkiyə ədəbiyyatşünasları öz ədəbiyyat tarixlərini araşdırarkən Nazimin XX əsr Türkiyə ədəbiyyatının inkişafına və devriminə verdiyi töhfələri dana bilmirlər. Nazim Türkiyə ədəbiyyatında ənənəvi üsluba, köhnə tərzə üsyan edən, stereotipləri dağıdan sənətkarlardandır. Əruzda yazılan, əsrlərdir hamının vərmiş etdiyi klasik əsərlərdən sonra Nazimin yeni üslubu Türkiyə ədəbiyyatına bomba kimi düşmüşdü. Onsuz da siyasi düşüncələrinə görə təqib olunan Nazim bu yenilikçiliyinə görə də mühafizəkarlar tərəfindən daim tənqid, təhdid edilirdi. Anar Nazim Hikmətin həyatının bu mərhələlərini Rəsul Rza ilə müqayisə edir. “...Vaxtilə belə çətinliklərlə açılmış yolla bu gün asanca irəliləyən və heç bir müqavimətə rast gəlməyən sağlam ruhlu gənclərlə bir sırada üç cüt, bir tək elələri də var ki, nəinki Rəsul Rzanın gördüyü işi nankorcasına danır, hətta şeirimizə yeniliklərin guya ki, özləri tərəfindən gətirilməsi kimi sərsəm iddialarda bulunur, lovğalanırlar. Səni inkar edənlərin belə sənin açdığı yolla getmələri – elə bu yolu açan şairlərin ən böyük zəfəri deyilmi – Türkiyədə Nazim Hikmətin, Azərbaycanda Rəsul Rzanın?” [3, s.44-45] Nazimin şəxsi qalmaqalları fonunda, təəssüf ki, onun keyfiyyətli ədəbi tənqidçi tərəfi çox az araşdırılan və az bilinəndir. “Kərəm kimi” əsərində Nazim Hikmətin Türkiyə ədəbiyyatında göstərdiyi xidmətlərdən danışarkən, eyni zamanda onun Azərbaycan ədəbiyyatına, xüsusilə o zaman yeni meydana çıxan və uzun illər birmənalı qarşılanmayan sərbəst şeirin Azərbaycanda yeni təmsilçiləri haqqında, yeni vəznin xüsusiyyətlərini analiz edən məqalələrindən xeyli sitatlar da təqdim edilir. Xüsusi ilə “Xalqın malı olan sənət” və “Azərbaycan mədəniyyəti haqqında düşüncələr”, “Aydındır şeirin dili”, “İkinci nəfəs” məqalələrindən geniş sitatlar verilir.

Məsələnin digər tərəfi, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bədiilik paralelidir. Qəhrəmanın istər həbsi, istər Sovet Rusiyasında başına gələnələr, istərsə də sevgi həyatını təsvir edərkən Anar hər bir məsələyə açıq aşkar və yaxud da dolayısı ilə də olsa münasibət bildirir. Əsərdə bədii təxəyyül yoxdur, hər bir fikir, az qala hər bir cümlə əsaslı fakta söykənir. Bu faktların hər biri olduğu kimi təqdim edilir. Yazıçı öz oxucusundan heç nəyi gizlətmir, lakin öz münasibətini də sərgiləməkdən çəkinmir. Yekun nəticəni çıxartmağı isə bəzən oxucunun öz ixtiyarına da buraxır. Əlbəttə ki, yerli-yerində işlənmiş bu münasibətlər oxucunu yormur. Əsərin bədii tərəflərini şərh edərkən bir qədər çətinlik yarana bilər. Doğrudur, bütün parametrləri ilə bu əsər roman janrının xüsusiyyətlərinə və məzmun struktur etibarını ilə də sənədli romana tam uyğundur. Lakin müəllifin, demək olar ki, bir çox sənədli əsərləri üçün xarakterik olan çox paralellilik janr təyininə sual yaradır. Məsələ burasındadır ki, real faktların təqdimatı ilə əsər sənədli romana, ensiklopedik xarakterinə, informasiya bolluğuna görə tədqiqat işinə, şəxsi düşüncələrin yer alması ilə esseyə, bədii çalarları ilə isə bədii əsərə bənzəyir. Görünür, məhz bu səbəbdən müəllif öncədən əsəri “anılar, düşüncələr romanı” adlandırır. Eyni situasiyanı biz Anarın bir çox əsərlərində görürük, məsələn “Dədə Qorqud dünyası” epos haqqında sanballı bir elmi tədqiqat əsəri də hesab oluna bilər, bədii hissələri ilə bədii əsər də hesab oluna bilər. Lakin diqqət çəkən digər maraqlı məqam odur ki, əsər boyu istifadə edilən bir çox bədii hissələr, əsərlərdən parçalar, Nazimin, eləcə də digər ədiblərin əsərlərindən hissələr, müxtəlif şeirlər də ədəbi tənqid üçün yox, məzh müxtəlif situasiyaların daxili, psixoloji mahiyyətlərini açmaq üçün müəllifə lazım idi. Nazimin sevgilərinin bir çoxuna qiymətli şeirlər həsr edilib. Həmin şeirlərin bir çoxundan verilən sitatlar Nazimin sevgi səmimiyyətinin göstəricisi idi. Və yaxud da, əsərdə bir çox yerdə toxunulur ki, Nazim Hikmət Türkiyədə uzun müddət vətən xaini, hətta son zamanlar da hesab edilib. Anar dəfələrlə həm Nazimin əsərlərindən sitat gətirməklə, həm də Nazimin öz xatirələrini dəfələrlə danışmaqla onun Vətən xaini olmadığını, əksinə doğma ölkəsi və doğma şəhərlərini nə qədər sevdiyini sübuta yetirmişdir:

*Məmləkətimi, ulduzlarımı,
Gəncliyimmi daha uzaq?*

*Bayramoğlu, Bayramoğlu,
Ölümdən ötə köy varmı?*

*Yeddi təpəli şəhrimdə
Buraxdım qönçə gülümü
Nə ölümdən qorxmaq ayıb,
Nə də düşünmək ölümü.*

Hətta sevgi şeirlərinin içində belə Nazimin ən güclü təşbehləri, metaforaları doğma Vətənlə, doğma şeirləri ilə bağlıdır:

*Sən deyirəm – İstanbul gəlir ağıma,
İstanbul deyirəm – sən.
Sən şəhrim qədər gözəlsən,
Şəhrim sənə qədər acılı.*

Və yaxud:

*İçimdə acısı var
Qoparılmış bir dalın (budağın),
Getməz gözümdən xəyalı
Xaliçə enən yolun.
İki gözlü bir bıçaqdır, ürəyimə sancılan
Evlad həsrətiylə həsrəti İstanbulun.*

Əsərdə təqdim olunan poeziya nümunələrinin, demək olar hamısında, məcazi mənada sənədlilik hiss olunur. Qeyd etdiyimiz kimi, bu bədii əsərlər sənədli romanda fakt kimi yerli yerində işlənmiş, oxucuda bədiilik və gerçəklik paraleli arasında baş tutan mütəmadi keçidlərdə hər hansı qırılma, fikir kəsintisi yaratmır. Təqdim olunan bütün sənədlər kimi bədii əsərlərdən olan parçalar da yerinə düşür.

Nəticə / Conclusion

Ümumilikdə, Anarın “Kərəm kimi” romanı istər janrın xüsusiyyətlərini daşımaq baxımından, istərsə də Nazim Hikmət haqqında son illərdə yazılmış digər əsərlərlə müqayisə baxımından Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm hadisə kimi dəyərləndirilməlidir. Əsərin ensiklopedik ruhu onu həm intellektual əsər sevərlər üçün, həm janr üzrə araşdırma aparənlər üçün, həm də Nazim Hikmət tədqiqatçıları üçün çox qiymətli materiala, mənbəyə çevirir.

Ədəbiyyat / References

1. Anar. Seçilmiş əsərləri. VI cild. – Bakı, 2006.
2. Anar. Seçilmiş əsərləri. IV cild. – Bakı, 2004.
3. Anar. Kərəm kimi. – Bakı, 2015.
4. Cəfərov, N. Anar: yazıçı, mütəfəkkir – alim, ictimai xadim. – Bakı, 2004.
5. Gülxani, P. Şəxsiyyətin tarixi. – Bakı, 2019.
6. Pərvin. Anar dünyası. – Bakı, 2015.
7. C:/Users/USER/Desktop/K/materiallar/rasshirenie-granits-dokumentalnogo-v-proizvedeniyah-noveyshey-russkoy-literatur.pdf

- 8.C:/Users/USER/Desktop/K/materiallar/spetsifika-evolyutsii-dokumentalnoy-literatur-v-hh-veke.pdf
- 9.<https://edebiyatqazeti.az/news/muzakire/635-kerem-kimi-romani-nazim-hikmet-baresinde-soz-demek-haqqi>
10. <https://525.az/news/37413-kerem-kimi-isiginda-epizodik-Nazim-hikmet-xatireleri>
11. <https://www.adalet.az/az/writers/detail/-pervinin-anar-dunyasi-79177>
12. <https://525.az/news/43961-anar-dunyasina-elmi-publisistik-seyahet>

Монументальный образ Назыма Хикмета в произведении Анара «Керем кими». («Подобно Керему...»)

Конуль Зейналлы

Бакинский славянский университет. Азербайджан.

E-mail: alizadeh9217@gmail.com

Резюме. В творчестве писателя Анара достаточно много документальных работ. В своих масштабных произведениях, таких как «Без вас», «Борьба продолжается и сегодня», «Посол зари», «Жизнь Джавида», «Ночные мысли», а также в многочисленных мемуарах автор широко использует биографические элементы, основанные на фактах и событиях реальной жизни. Опубликовано в 2015 году произведение «Керем кими» сам автор назвал «романом воспоминаний и размышлений о творчестве Назыма Хикмета». Такая жанровая «прогнозируемость» произведения может быть связана с его энциклопедическими особенностями. Действительно, в «Керем кими» есть воспоминания о Назыме Хикмете, указаны особенности его творчества как поэта и литературоведа, приводится сборник критических замечаний о Назиме Хикмете, факты его личной жизни, широкие рубрики из его генеалогии, представлен ряд документов о политической деятельности Назыма Хикмета. Параллельно с жизнью, деятельностью и мировоззрением, раскрывается личностно-художественный подход самого автора ко всем изложенным событиям и фактам. В статье были проанализированы теоретические особенности романа «Керем кими», исследована его совместимость с традицией документальной прозы, а также сопоставлены и проанализированы новые подходы к этому роману в литературном мире. Главы романа называются «бой» (ветвь, раздел), критики связывают это с про-турецкими тяготениями Анара и его любовью к Назыму Хикмету – «тюрку с головы до пят» .

Одним из примечательных моментов на протяжении всего произведения является то, что автор, наряду с любовью к своему герою, описывает его как живого человека, несвободного от ошибок. Одним из самых сложных аспектов написания нехудожественного произведения является соблюдение авторского нейтралитета и формирование самостоятельного мнения у читателя. По мнению исследователей Анар в своей работе успешно справился с этой задачей. Анар описал Назыма Хикмета как человека со всеми своими достоинствами и недостатками, гражданина, любящего свой народ, турка, поэта, завоевавшего любовь и уважение во всем мире. Указанные особенности находят подтверждение в использованных материалах, образах, письмах, воспоминаниях и многочисленных цитатах. В статье, подробно проанализированы все указанные вопросы.

Ключевые слова: Анар, «Подобно Керему», Назым Хикмет, документальная проза, биография, документальный роман